

Csunderlik Péter

TE CSODÁS

John Lukacs: *Budapest, 1900. A város és kultúrája*. Ford. Mészáros Klára, Európa, Budapest, 2014, 288 oldal, 4200 Ft

Hazánkban szinte egyedülálló rajongói táborot tudhat magának az idén kilencvenedik életévébe lépő amerikai magyar történész, John Lukacs. Tavaly ünnepi számmal tiszteltgett előtte a Kommentár, életműve túlnyomó hányadát publikáló kiadója pedig a *Budapest, 1900* sokadik újrakiadásával hajol meg szerzője előtt. A *Budapest, 1900* első, 1991-es hazai megjelenése óta az elmúlt két évtizedben igazi történettudományos bestsellerré vált, és talán nem túl merész kijelentés, hogy eme sokadik kiadást is elkapkodják a magyar olvasók, akik előbb a posztoszocialista szürkeség, majd a tarka rothadás Budapestjéből akartak-akarnak visszamenekülni a „polgári” Magyarország világába. Talán nem érdektelen, ha újraolvassuk és újragondoljuk Lukacs itthon legnépszerűbb munkáját, már csak azért is, mert Lukacs könyvei érzékletes stílusuk miatt minden évszakban is újat mondanak, nemhogy öt-tíz-húsz esztendő elteltével. Annál is inkább, mert az elmúlt húsz évben a „kulturális fordulat” jelentős perspektíaváltást hozott a történettudományban. De az előzmények a nyolcvanas évek elejéig nyúlnak vissza.

A kultúrtörténet Karajanja, Carl Emil Schorske óta divat lett a modernitást Bécs felől megfejteni. Mondhatni, ő sütötte meg a Monarchia kultúrtörténetének madeleine-keksztét. Kevés történettudományi munka futott be akkora karriert az Egyesült Államokban és a nyugat-európai kultúrtörténetben, mint Schorske – Szívós Erika szavaival – „alig titkoltan freudizáló” *Bécsi századvége*.¹ Az 1980-as évek végén Lukacs Budapestje Schorske Bécsére, az „apagyilkos” osztrák nemzedék kulturális teljesítményeit szintetizáló amerikai történész bestsellerére volt válasz. Tegyük hozzá: a legkevésbé sem utánzó, hanem sajátosan lukacsi válasz. Melynek megszületésében erős szerepet játszott a budapesti születésű szerzőben munkáló „hazafias büszkeség”, amely arra indította, hogy a fényt ráirányítsa a bécsi „kert” ligetének árnyában talán kissé sötétben maradó, századfordulós Budapest értékeire.

John Lukacs 1946 óta él az Egyesült Államokban, történészi karrierje az Újvilágban indult és teljeseedett ki. Az osztrák monarchista gondolkodót, Erik von Kuehnelt-Leddihnt követte a pennsylvaniai Chestnut Hill College professzori székében. Részes volt az ötvenes-hatvanas évek Russel Kirk *The Conservative Mind* című munkájával induló amerikai konzervatív erjedésének. Egy másik magyar emigránssal, Thomas Molnarral együtt a magát „reakciónak” valló – mivel két évszázad „haladása” két világháborúhoz

¹ Magyarul: Carl E. SCHORSKE: *Bécsi századvég. Politika és kultúra*, ford. Györffy Miklós, Helikon, Budapest, 1998.

vezetett – Lukacs a chestertoni esszéírás hagyományának jeles folytatója lett, amellet, hogy előbb a hidegháború, majd a II. világháború kutatásában is jelentős eredményeket mutatott fel. Sűrűn adatolt, levéltári kutatásokon alapuló művei is erősen esszéisztikusak, nemegyszer líraiak, megformáltságuk történelemhez képest szokatlanul igényes, bekezdéseik egymásból következnek. Lukacs jelenléte erős a szövegeiben, stílusa személyes, megjegyzései szórakoztatóak. (Például Lukács Györgyről: „Nem rokonom.” Szinte látjuk a tartózkodó konzervatív urat.) Ugyanakkor Lukacs finoman szólva sem irodalomjegyzéke frissítéséről híres. Budapest-története megírása során is Szekfű Gyula (politika), Concha Győző (társadalom) és Szerb Antal (kultúra) voltak elsődleges tájékoztatói pontjai, ami implikálja, hogy ne Lukacstól várjuk a századelő Budapestjének radikális dekonstrukcióját.

Lukacs munkája inkább szinkron, mintsem diakron jellegű – hasonló az életműben az *Öt nap Londonban* „sűrű leírása”² –, ezért hangsúlyozza is a szerző, hogy műve inkább egy adott pillanatot megörökítő portré, mintsem történet. Lukacsnál ez a „pillanat” az 1900-as esztendő, amely „egyszerre volt csúcspont és egyben fordulópont Budapest történetében” (7) – noha később kiderül, hogy ezt a fordulópontot Lukacs is inkább 1906-ra teszi, a nemzeti ellenzék kormányra kerülésének, az *Új versek* megjelenésének, a Társadalomtudományi Társaság kettészakadásának évére. Ám a *Budapest, 1900* valójában – mivel a dualizmuskori Budapest nyilvánvalóan a polgárosodó Magyarország színekdochéja – az 1867 és 1914 közötti évek (Hegedűs Lórántot idézve „egy kis nemzet páratlanul szerencsés korszakának”) történetét és értékelését adja. Lukacs kiindulópontja kifejezetten problémaközpontú: felidézti Theodore Roosevelt budapesti látogatásának történetét, amikor is az amerikai elnököt kalauzoló Apponyi Albert azt mondta a fölöttébb exkluzív vendégnek, hogy amennyiben Magyarországra kíváncsi, ne Budapestet szemrevételezze, mert az nem magyar, hanem az Alföldre vesse tekintetét, mert az a magyar. Lukacs tézise szerint ez a történet nem eshetett volna meg fordítva, vagyis egy amerikai politikusnak sosem jutott volna eszébe, hogy a vendégként az USA-ba látogató magyar miniszterelnököt New York helyett a prérire irányítsa, merthogy az az amerikai. Robert Darnton szerint – noha Lukacs rá nem hivatkozik – ott nyitható történeti rés, ott lehet behatolni a múltba – miként a kórboncnok teszi a torakotómiánál –, ha értetlenül állunk egy múltbeli megnyilvánulás előtt. Lukacs fő kérdése: miért alakult ki az a toposz, hogy Budapest nem magyar?

Lukacs a maga Budapestjét nem is a magyar vidékkel, hanem inkább Béccsel állítja oppozícióba. A dinamikus, erőteljes duzzadó Budapestet – amely 1900-ban Európa „legfiatalabb nagyvárosa” volt – rendre szembehelyezi a fáradt, ernyedtt Béccsel.³ Például Lukacs szerint Budapesten a „nemi élet is kevésbé volt neurotikus, mint Bécsben” (38).

² Eme munkájában Lukacs öt alaposan dokumentált 1940. májusi nap eseménysorát elemezve bontja ki nemcsak Hitler és Churchill „párviadalát”, de tulajdonképpen az egész II. világháború történetét: John LUKACS: *Öt nap Londonban. 1940. május*, Európa, Budapest, 2000.

³ Hanák is ekként teszi az ő szövegeit szervező „Kert” és a „Műhely” stratégiai metaforákkal: HANÁK Péter: *A Kert és a Műhely*, Gondolat, Budapest, 1988. Ám Lukacs Hanákra sem hivatkozik – eltekintve a tizkötetes Magyarország-történet Hanák szerkesztette hetedik kötetének (1890–1918) említésétől bibliográfiája bevezetőjében. A *Budapest, 1900* témája szempontjából releváns 1945 utáni történetírói teljesítmények közül szinte csak Vörös Károlyt és virilistörténeti munkáját emeli ki. Paradox módon – egy

Ezzel magyarázza, hogy a pszichoanalízis nem hatott Magyarországon, amely kijelentést azért nem túlságosan nehéz falszifikálni. Talán elég, ha csak annyit mondok, hogy még a pszichoanalízist nem túl sokra becsülő fiatal Rákosi Mátyas is – vélhetően, bár ez inkább intimpistáskodás – egy Galilei Kör-beli Freud-előadás után vesztette el a szüzességét, miután ott találkozott egy színésznőcskével. De nyilván nem kell bemutatni az olvasónak Babits *Agólyakalifáját* és Kosztolányi *Édes Annáját* (vagy az unokatestvér Csáthot), nem beszélve Freud egyik legközelebbi munkatársáról, Ferenczi Sándorról (akiről egyébként Kosztolányi írt nekrológot). Szóval Lukacs könyve bővelkedik a jól hangzó, de lebegő állításokban.⁴ Persze nyilván ezért is lett bestseller.

Lukacs *in medias res* egy „nagy ember” halálával, Munkácsy Mihály 1900. május eleji, hideg, szeles napi korszakzáró temetésének expresszív képével kezdi könyvét.⁵ Úgy vélem, ebben a szerzői eljárásban Szekfű Gyula inspirálta, aki XIV. Lajos haldoklásának ecsetelésével indítja *A száműzött Rákóczi*t (Szekfűt leírásában pedig a „milieu-festészet” mestere, Hippolyte Taine ihlette meg). A Lukacs könyvét indító *Színek, szavak, hangok* fejezet hangulatát alapvetően Krúdy prózája hatja át, aki Lukacsnál „a színek, az illatok és a hangok írója” (30), és kedvenceként igyekszik is – sikerrel – utánozni stílusát. Lukacs szerint tavasszal Pest adja meg Budapest tónusát a pesti korzó hölgyeinek „ibolyaszagával”, ősszel Buda a bástyasétányra lehulló vadgesztenyék kopogásával. És mindez 1900-ban még érezhető volt – hangsúlyozza a „reakciós” szerző –, mert még nem dübörögtek az autók és nem volt tele a levegő kipufogógázzal. Pest és Buda között pedig ott hömpölygött a Duna, amely „Budapestnél gyorsabb folyású, a vízállása is magasabb, mint Bécsnél” (18), hogy itt se maradjon el az összevetés a császárvárossal. A tavasz és az

hiba folytán – Vörös munkája 1940-es évszámmal szerepel a bibliográfiában. A hibát húsz év alatt sem korrigálta a kiadó.

⁴ Még egy példa szintén a férfi–nő kapcsolatok köréből: „A nemi élet legrosszabb változatában durva volt, hiszen a férfiak uralkodtak akkor. Legjobb változata inkább egykori arisztokratikus, mintsem újabb polgári volt, abban az értelemben, hogy inkább adni kívánták a szerelmet, mint kapni. Az idegenek talán ezért találták a magyar férfiakat még vonzóbbnak, mint az akkoriban is messze földön híres-szép magyar nőket. Sok bécsi nő kötött például házasságot magyar férfival 1900-ban, míg a hasonló kapcsolatok fordítottja már jóval ritkább volt” (38). Az impresszionisztikus sorok tagadhatatlanul hatnak, ám az állítások társadalomtörténeti kibontása elmarad.

⁵ És már itt meg lehet fogalmazni egy – a későbbiekben bőven kifejtendő – kultúrtörténeti kritikát: Lukacs könyvéből kiderül, hogy a „nagy ember” Munkácsyt miként temették, hogy tömjén- és mirhaillatban miként húzta halottas kocsiját hat fekete ezüstszerszámos ló, de vajon a proletárok, kispolgárok, alsó- és felső-középosztálybeliek miként temetkeztek, milyen különbségek voltak a társadalmi rétegek halálában és halálélményében? Erről nem esik szó a *Budapest, 1900*-ban. Mert – hiába írta ezt Kosztolányi – a halál nem feltétlenül tesz egyenlővé mindnyájunkat, legalábbis a reprezentáció szintjén semmiképp. Talán hadd utaljak Hanák Péter *A halál Budapesten és Bécsben* című klasszikus tanulmányára (HANÁK Péter: *A halál Budapesten és Bécsben* = Uő.: *A Kert és a Műhely*, 63–87). De hogy illusztrációként idézzem a Lukacs-könyv egyik állatorvosi lovának tekinthető bekezdését: „A város elcsöndesedett. A Duna pesti oldalán megálltak a villamoskocsik. Fekete lobogók lengtek. A menet nyugati irányba, a széles Andrássy útra kanyarodott. Ott elhalkult a lovak patáinak hangos csattogása; az Andrássy utat keményfa kockák borították” (10). Lukacs írása minden érzékiszervünket megszólítja – fekete lobogók, szeles idő, tömjén- és mirhaillat, csattogás és kopogás –, csak éppen a történeti érzékünk tiltakozik: a könyv elején a ravatal helyszínéként említett Hősök terét akkor még nem Hősök terének hívták, miként arra a később hivatkozandó Gerő András számos más hiba mellett rámutatott. Ahogy az Oktogon is a temetés idején még Nyolcszög tér volt, ahol egy harsónás megállította a menetet.

ősz közti budapesti nyár „forró volt, forróbb, mint Bécsben” (19). Azt is megtudjuk, hogy 1900-ban a tél korábban köszöntött be, noha a századforduló éve ama kivétel volt, amikor a Duna éppen nem fagyott be, így a vállalkozó kedvű emberek nem kelhettek át gyalog a jégbarázdákon Pestről Budára. „A tél a véget nem érő vacsorák évadja volt, a süttekkel, kolbásszal, sonkával, szárnyassal, vaddal roskadásig megrakott asztaloké?” (23) Létezhet olyan olvasó, aki még ettől sem jön hangulatba?

A színes, szagos bevezető után Lukacs a delelőjén lévő Budapestet három író szavaival érzékelteti tovább, „tehetségük emelkedő sorrendjében”, akik a századforduló Budapestjéről írtak: Kóbor Tamás (*Budapest*), Körmendi Ferenc (*A boldog emberöltő*), Krúdy Gyula (*Budapest vőlegénye*, *Pesti album*, *Pest-budai séták*). És mint ahogy ezekben a regényekben is, úgy „Budapest lármás nyüzsgése mögött ott volt egy töprengő, szomorkás, dallam is” (31). Lukacs állítása, hogy noha Budapestet és magyarjait még 1900-ban is sok bécsi lenézte – Freud is „egy félbarbár ország egyik településének” látta –, a századelőre, akkorra, amikor a város gazdaságilag is delelőre jutott, kitermelte a maga sajátos kulturális értékeit. Színekben, szavakban, hangokban kifejezve: Ferenczy, Hollós, Rippl-Rónai és Csontváry; Krúdy, Kosztolányi, Ady és Babits; Bartók és Kodály, akik Lukacs olvasatában mind mások, sajátosan magyarok voltak a kortárs osztrák művészekkel összevetve.

A válogatás azonban túlságosan is önkényes. Lukacs az elképzeléshez választ illusztratív névsort, és nem a századelő kultúrájának reprezentatív neveiből alkotja meg koncepcióját. Mert tudjuk, hogy Adyt „nem olvasták, ha olvasták, nem értették”, Bartók és Kodály keserűen értekezett a zenéjüket nem értékelő „magyar marhákról”.⁶ A nagy művészek ugyanis legtöbbször nem gyakoroltak hatást korukra, vagyis az 1900-as Budapestet sem feltétlenül felőlük lehet megérteni. A mai szemmel negyedrangúnak tekinthető szerzők többnyire sokkal népszerűbbek voltak a századelőn. Ám Lukacsot jobban érdeklik az alkotók, mint közönségük. Márpedig ez lényeges különbség a hagyományos kultúrtörténet – amelyet Lukacs ír – és az új kultúrtörténet perspektívája között. Kik és hányan fogyasztották egykor a mára kanonizált kulturális produktumot? Az amerikai szerző nem mindig teszi föl ezt a kérdést. Bizony, Lukacs könyve a nagy emberek nagy alkotásairól szól, a legendás városrészek sokszor felidézett tereiről, a nagy politikusok nagy tetteiről. A hangulatba hozó, esszenciális első fejezetet követően Lukacs lényegében a „struktúra – konjunktúra – eseménytörténet” hármas szintnek megfelelően simítja egymásra az 1900-as Budapestet keresztmetszetben bemutató fejezeteket.

A második fejezetben, *A városban* a szerző külföldi utazók méltatásainak idézéseivel kezdi a századfordulós, növekedésében „amerikai tempójú”, pesti épületei monumentalitásában pedig egyre inkább Berlinhez hasonlított Budapest bemutatását. Köztük van

⁶ Bartók a következőt írta levelében 1911-ben édesanyjának, miután az Operaház megtagadta a Balázs Béla misztériumára írt *A kékszakállú herceg vára* bemutatását, majd pedig Kodállal hiába kértek anyagi támogatást népdalgyűjtő munkájuk folytatásához: „Magyar marhákkal – illetve közönséggel nem fogok többet vesződni. Helyesen mondja Kodály: számárnak nem való a fácánpecsenye, ha bele is tömjük, megárt neki. Hagyjuk a szamarakat szamaraknak lenni, és menjünk minden komoly szellemi produkcióval külföldre. Füljanak meg az itteniek a jánosvitézbe, meg a vígözvegybe, semmi közöm hozzá.” (Idézi ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2001, 96.)

a hírhedt antiszemita Jérôme Tharaud, aki azonban Lukacsnál „különös és sziporkázó elme” (nyilván az is volt). Budapest legfőbb erényének a fekvését tudja be Lukacs, hogy míg Bécs vagy Belgrád öthatod része a Duna déli partján terül el, a magyar fővárost kettészeli a „méltóságteljesen hömpölygő folyó”: „az arányok kitűnőek”, legyen szó a bal parton emelkedő házsorokról, vagy a jobb parton magasodó hegyekről (44). Az 1900-ra már kiépült rakpart bemutatását követően Lukacs sorra járja a kerületeket: a budai hármat és a pesti hetet (Lukacs a kutatást és az elbeszélést lezárja az 1873-as egyesítéssel létrejött Budapest akkori közigazgatási határainál. Így nem tér ki a fővároshoz később csatolt Újpestre, Rákospalotára, Cinkotára – pedig itt gyilkolt a hírhedt Kiss! – vagy Pesterzsébetre). A Várhegygel kezdi, Kőbányán végzi körútját, de nem mondhatni, hogy egyenletes érdeklődéssel. Lukacs mintha kultúr- és társadalomtörténeti érdekességeket felvonultató útikönyvet írna amerikai turistáknak, mintsem várostörténeti monográfiát. Míg az első kerületben öt oldalt korzózik, a nemsokára megszülető József Attila külvárosában (lásd: *Külvárosi éj*) csak egy féloldalt nyit időzik. Talán fél, hogy kirabolják? Pedig a Halászbástya nem feltétlenül izgalmasabb, mint Európa egyik legnagyobb sertelepe, vagy a villanegyed a bérkaszárnnyák alvilágánál, ahol „minden nedves, minden nehéz, a nyomor országairól térképet rajzol a penész”. Persze ez más, mint a Krúdy Gyula-i esztétika. Emblematikus, hogy a „szépelgő” Lukacsnál a Tabán „igen romantikus hely volt” – hogy emellett fertőzési góc, kívül esik a horizontján.

A harmadik fejezet az emberekkel foglalkozik, a társadalmi mozgásokkal. 1890 és 1900 között Budapest lakossága ötven százalékkal gyarapodott, 733 ezer lakosával 1900-ra Budapest Európa nyolcadik legnagyobb városa lett, de amit inkább hangsúlyoz az amerikai-magyar történész, hogy Bécs és Szentpétervár között a legnagyobb volt a századfordulón. A közel nyolcszáz ezer lakosból különösen a budai német, katolikus-konzervatív polgárság, a pesti zsidó polgárság és az arisztokraták, a „dzsentrik” világa kerül fókuszba. Lukacs beül az 1869-ben megnyitott Gundel-étterembe, mustrálgatja az étlapot, méltatja a fogast, de a „prolik” rekreációs helyét, a sörszagú vurstlit nem érinti, noha nem sokat kellett volna arrébb sétálnia. Szerzőnk fő szépirodalmi kalauza – noha példának okáért a bordélyházak világát ebben a fejezetben is Krúdy felől közelíti – ezúttal Mikszáth (szaktudományosan pedig a magyar dzsentrikérdésről több mint száz éve író Concha). Fontos része a fejezetnek, amely – ha csak címszavakban is, de – kitér arra, miként lett a „dzsentriből” előbb „úri középosztály”, majd a korszak végére „keresztény középosztály”. Utóbbiban a keresztény jelző már tagadó: annyit jelent, nem zsidó. Lukacs szerint ez „vészterhes változás” – s a nemzettudat eltorzulását pillantja meg benne. Ez egyben a Budapest emelkedését lehető tevő liberális korszak végét jelezte, noha a dualizmus korának nem minden tendenciájával ért egyet Lukacs: „1900-ra megváltozott a város hangulata: a régi patríciusok helyét mind több és több felkapaszkodott újjgazdag foglalta el. Ez volt talán a legzavaróbb az átalakuló társadalmi légkörben” (139).

A reformkorban még német nyelvű város a 19. század utolsó harmadában ugyanis félelmetesen gyorsan nőtt a meglévő, a magyar nemzettudatot magáévá tevő német patrícius polgárságból, a zsidó kereskedő polgárságból, a rakpartot kikövező és az épülete-

ket felhúzó szlovák építőmunkásokból és a beáramló vidéki magyar népességből magyar nyelvű európai nagyvárossá. Lukacs önmagán túlmutató jelentőségűnek tartja, hogy a Budapest egyesítéséről szóló törvényt az első zsidó parlamenti képviselő, a „hazafias érzelmű” Wahrmann Mór nyújtotta be. „Budapest páratlanul gyors felemelkedése szorosan összefüggött a tizenkilencedik században páratlan erejű magyar nemzeti érzéssel” (93). John Lukacs gondolatvilágában kardinális a „patrióta” (hazafi) és a „nacionalista” közti különbségtétel: talán nincs is olyan műve, amelyben ne idézné Hitlert, aki kijelentette: „Én nacionalista vagyok, de nem patrióta.”⁷ Budapest – és tulajdonképpen az egész „polgári Magyarország” tágabban 1825, szűkebben 1867 és 1900 közti emelkedését („Magyarországnak nem feladata terjeszkedni, de emelkedni igen” – írta Jókai Mór 1896-ban az általa előszóval ellátott millenniumi kiadványba), majd az azt követő süllyedést Lukacs annak tudja be, hogy a magyar nemzettudat a befogadóból az 1900-as évek elején átváltott kirekesztőbe. „Magyarország és Budapest életében 1900 fordulópont volt. [...] Akkor senki sem tudta, mit hoznak az elkövetkező esztendőök. Nem sejtették, hogy 1914-ben, az első világháború kitörésével Magyarország és Budapest számára véget ér egy korszak, amely nagyjából 1867-ben, a kiegyezéssel kezdődött. Akkor kezdődött a város dicsősége, felemelkedése és virágzása. Újabb adalék lehet ez ahhoz az igazsághoz, miszerint az anyagi fellendülés a lelki, társadalmi és politikai légkör következménye, nem pedig megfordítva” (84).

Emiatt kulcsfejezete Lukacs könyvének a negyedik, amely a politika világába vezet bennünket, mely 1900-ban „az Országházban összpontosult”. (141). A mai Bródy Sándor utcai Képviselőházból 1902-ben költözött át a parlament az új, monumentális Országházba, amely mai szemmel – Trianon üvegén át visszatekintve – a 19. század végi magyar „illuzionizmus”⁸ és aránytévesztés szimbóluma, hiszen a magyar politikai elit Európa legnagyobb parlamentjét építtette föl a Duna partjára. Egészen addig volt a legnagyobb, amíg Ceaușescu nem húzatta föl az 1980-as évek elején a bukaresti Köztársaság Házát. Lukacs a magyar Parlamentet a Temze-parti Westminsterhez hasonlítja, mintha annak reprodukciója lenne, Lukacs szerint azért, mert „Magyarországon igen sokan rajongtak a liberális Angliáért” (160). Ám valójában Steindl Imre Országháza nem a Westminsterre, hanem a magyar historizmus csúcsaként magára a magyar műltra referál: a megrendelők azért döntöttek a neogótikus külső mellett, mert a magyar történelem legdicsőbb korszaka – Nagy Lajos uralma – a gótika idejére esett,⁹ továbbá azért, mert a középkorra datálták a magyar rendi alkotmány keletkezését. (Amelyet – tudniillik az Aranybullát – viszont csakugyan gyakran hasonlítottak a Magna Chartához.) Az Országház külsejének tehát nincs köze Tisza Kálmán vélelmezett „angolbarátságának”,¹⁰

⁷ A kérdéskör legteljesebb elemzését Lukacs a Hitler-recepciót elemző historiográfiai munkájában, *A történelmi Hitler* megfelelő fejezetében adja: John LUKACS: *A történelmi Hitler*, Európa, Budapest, 1998, 123–137.

⁸ A dualizmus kori magyar illuzionizmusról lásd GERŐ András: *Magyar illuzionizmus*, Új Mandátum, Budapest, 2006, 36–61.

⁹ A historizmus jelentéshordozó szerepéről lásd Carl E. SCHORSKE: *A Ringstrasse*, bírálói és a modern város születése = Uő.: *Bécsi századvég*, 33–111.

¹⁰ Itt érdemes utalni arra, hogy a Lukacs-életműben az „angolbarát” szinte kivétel – és historizálás – nélkül az elképzelhető egyik legpozitívabb jelzőként jelenik meg, amikor Lukacs a 19–20. századi magyar poli-

akit Lukacs a dualizmus korának legkiemelkedőbb politikusaként fest le, és akinek 1890-es lemondásának körülményeit „jellemző kortünetnek” tartja (153).

Lukacs politikatörténeti elbeszélésében Szekfű bemutatást nem igénylő *Három nemzedékének* diagnózisát mondja fel. A Szekfűnél felsorolt magyar jellemhibák mellé Lukacs még hozzáteszi Szerb Antal szellemtörténeti ihletettséggű *Magyar irodalomtörténetéből* a „monologizálásra” való hajlamot, mint amely hosszabb távon a kiegyezés dualista rendszerének ellehetetlenüléséhez vezetett. A magyar alkat hibáin két kivételes formátumú, képességeikben Bismarckhoz hasonlított politikus, a két Tisza emelkedett felül, noha Tisza István vezetése alatt már a válság jelei mutatkoztak, amellyel szemben végül ő is tehetetlennek bizonyult: Tisza István a cselekményesítésben egy régi, értéktelítettebb világ tragikus hőseként esik el 1918 őszén. Lukacs értelmezésében a Budapest virágzását lehetővé tevő 19. századi liberalizmust három – egymást szinergikusan erősítő – 20. századi eszme falta föl: az új típusú, kirekesztő nacionalizmus, az antiszemitizmus és a szocializmus. (Lukacs szerint ezek közül a nacionalizmus volt a legerősebb.)

Az 1905–1906-ra tett „vég kezdetének” indikátorát Lukacs abban pillantja meg, hogy a Szabadelvű Párt addigi leghűbb támogatója, a zsidó polgárság is elfordult a stabilitást megteremtő és azt biztosító liberális kormánypárttól, amikor 1905-ben a terézvárosiak a polgári demokrata zsidó ügyvédet, Vázsonyi Vilmost segítették képviselői mandátumhoz a szabadelvű jelölt helyett. „A zsidó bankárok, ügyvédek fiai és olykor még leányai is, szakítani kezdtek szüleik lojális királypárti és régebbi szabadelvű hagyományaival. Bal felé tartottak” (176). Lukacs koncepciójával csak egy probléma van: Vázsonyi Vilmos már 1901-ben képviselői választást nyert (1905-ben csak ismételt), amint arról terézvárosi emléktáblája is tanúskodik.

Lukacs műve ötödik és hatodik fejezetében az „1900-as nemzedék” teljesítményével és az eme nemzedéket kettészakító zsidó–keresztény ellentéttel foglalkozik. Az 1900-as nemzedék alatt azon tudósokat, művészeket érti Lukacs, akik – a magyar történelemben egyedülállóan nagy tömegben – a századelőn tűntek fel. Lukacs műve e helyén kivételesen viszonyt alakít ki más kortárs történészek kutatásaival, és utal a „második reformnemzedék” történetét az 1956 utáni ideológiai útkeresés jegyében feldolgozó Horváth Zoltán, valamint két amerikai kolléga, William McCagg és Mary Gluck munkáira. A „nemzedék” fogalmát mellesleg éppen egy „1900-as”, az egykori galileista és utóbb németországi, majd angliai karriert befutó „kettős kivándorló”,¹¹ Mannheim Károly vezette be operatív szociológiai fogalomként.

Lukacs felsorol vagy két tucat világhírűvé váló „1900-ast” Bartók Bélától Polányi Mihályig – részletesebben bemutatva Molnár Ferencet, Arthur Koestlert és Lukács Györ-

tikai szereplőket címkézi. Talán nem függetlenül attól, hogy – mint az Lukacs intellektuális önéletrajzából kiderül – az amerikai-magyar történész maga is egy angломán családban nőtt fel az 1920–1940-es években, két német szövetségben elvesztett világháború árnyékában. Lásd John LUKACS: *Egy eredendő bűnös vallomásai*, Európa, Budapest, 2001.

¹¹ A megjelölést Frank Tibortól kölcsönöztem: FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York, 1919–1945*, Gondolat, Budapest, 2012.

gyöt (tőle elhatárolódik), és fölteszi a kérdést, hogy miként termelődhetett ki ennyi világszintű tehetség 1900 Budapestjén. Két tényezővel magyarázza ezt: az egyik a színvonalas oktatás, a másik a többek között közel 600 kávéházban és 2000 kiadott sajtótermékben – Lukacs kiemeli a Budapesti Szemlét, az Új idöket, A Hetet és a Nyugatot – manifesztálódó kulturális pezsgés. E kétségtelenül fontos tényezők mellett – nem megfedkezve a tehetségről – azonban fölvethető, hogy az 1919-es kommunébeli szerepvállalásnak legalább ekkora szerepet tulajdoníthatunk a „világhírűvé” válásban. Ugyanis a „világhír” sok esetben egy kényszerpálya, az 1919-es kényszeremigráció eredménye volt. Ha 1871-ben Magyarországon is kommun van, amelyben megégetik magukat generációjuk legtehetségesebbjei, hogy aztán emigrálniuk kelljen, lehetséges, hogy ma az „1870-es” világhírű magyar nemzedékről beszélünk.

A magyar zene, festészet, próza és költészet fejlődését 1906-ra (az *Új versek* megjelenése és a MIÉNK bemutatózó kiállítása) forradalmasító nemzedék budapesti történetét Lukacs az urbánusságot és népiséget még egyesítő Ady 1919. januári halálának sötét, expresszív képével zárja le, a nagy, vándorló fájdalokkal küszködő vátesz halálába belesűrítve a történelmi Magyarország széthullását és sötét jövőjét is. „A betegség iszonyú pusztítást végzett: beszélni már nem tudott, elsötétített szobában feküdt, sötét lakásban. Sötét volt akkoriban a ház is, és sötétek Budapest utcái” (212). Ám, mint arra Litván György rámutatott,¹² Ady egy alapvetően napfényes, Városligetre néző szanatóriumi szobában hunyt el.

A *Budapest, 1900* egy lecsengető kódával zárul, amely az 1944-es ostrommal pusztított, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc idején páncélosokkal újra megtaposott, az államszocialista években polgári jellegét elvesztő – a kávéházakból presszók lettek –, egyre szürkébbé váló város történetét vezeti el az 1980-as évek végéig. Érezve a közelgő felszabadulást, az egyre több nyugati turistát és Budapest polgári múltjának felfedezését, Lukacs könyvének utolsó bekezdése egy optimista felütés: „Akárhogyan is, annyi bizonyos, hogy kilencven esztendővel a nagy virágzás és negyven esztendővel a nagy pusztulás után, Budapest történetében megint új fejezet kezdődött” (286). De egészen biztos vagyok abban, Lukacs ezalatt nem azt értette, hogy 1988-ban a Régiposta utcában megnyílt az első magyarországi McDonald’s.

„Három nemzedék és csaknem kilencven esztendő távlatából 1900 Budapestjét szebbnek látjuk, mint amilyen a valóságban volt” – írta a szerző (34), de e látásmód alól Lukacs könyve sem kivétel. A *Budapest, 1900* is a szépre, a nagy teljesítményekre fókuszál. Pedig Szerb Antal is megírta: ahhoz, hogy kitermelődjön egy nagy költő, kell tízezer rossz költő. De róluk nem ír Lukacs, miként az úrhölgyek mellett az utcalányokról, a villalakók mellett a hajléktalanokról, a polgárok mellett a munkásokról sem nagyon. Az amerikai-magyar történész ugyanis kritikai társadalom- és kultúrtörténeti vizsgálat helyett egy végtelenül olvasmányos, szépiás könyvbe – gazdag képanyaggal – zárta a szászadelő Budapestjét, őrzőnek a „megszépítő messzeséggel”.

¹² LITVÁN György: *Naprakész századforduló*, BUKSZ, 1991. tavasz, 52–55. Gerő András egy kisebb hibajegyzéket közölt még 1989-es – az amerikai megjelenés után írt – recenziójában: GERŐ András: *Budapest Amerikában*, Világosság 1989/8–9., 690–695.

Lukacs hangsúlyozza, hogy műve nem várostörténet, hanem „történelmi arckép”. És valóban. A *Budapest, 1900* arckép a városról. Egy jó ízlésű, szakavatott fotós beállította, fekete-fehér portré, amely jólfészültséget és decens polgári kinézetet sugároz, és amelyen a smink és a retus eltüntette a ráncokat, a sebhelyeket és a pallást a száj sarkában.

